

БЕРА ХОРВАТ

ИЗРАЗИТИ НЕИЗРЕЦИВО – МЕЛАНХОЛИЈА СПОРЕ ПРОЗЕ ЈУНА ФОСЕА

Моје књиџе се не читају због сибжеа, али то није зато што хоћу да будем компликован писац. Увек настојим да пишем једносавно и, надам се, толико дубоко колико сам у стању. Занимају ме најне животиа, али ја не пишем једносавне одговоре. Зато нећка – то је оно што желим да оћвам.

Јун Фосе

Међу лауреатима највећих награда, чак и Нобелове, има писаца који брзо падну у заборав; има генијалних тумача епохе, техничких виртуоза, бораца против опресије и неслободе у свету, публициста, одскора и припадника поп културе, али награда је до сада углавном додељивана за врхунска достигнућа у књижевности, што је, према мишљењу многих, био случај и ове године. Званично, награда Јуну Фосеу додељена је за новаторска драмска остварења и за поетску прозу која изражава неизрециво, за спој модернистичког приступа са снажним утицајем норвешке реалности, али читаоцу његових дела (нека од њих – романи и збирка песама, преведена су и на наш језик) јасно је да у њиховој основи лежи тиха борба за интегрисање распарчаног себства и превазилажење отуђености савременог човека. Уколико се пак под слободом подразумева не само спољашња него и унутарња човекова слобода и тежња за ослобађањем ума из окова рационалног, онда се овогодишњи добитник најпрестижније награде на свету може сврстати у ред истинских бораца за освајање ових највиших људских вредности.

То што је Нобелова награда за књижевност дошла у његове руке никога није изненадило. У Норвешкој, Фосе је већ поодавно

„живи класик” и Норвежани су навикли да се њиме поносе. Када не борави у свом аустријском дому у живописном месту Хајнбург на обали Дунава, са породицом живи у Гротену, у вили која му је додељена као заслужном ствараоцу, а налази се тик уз краљевски дворцац и са њим дели заједнички парк. Држава је откупила ову јединствену грађевину и даје је на доживотно коришћење истакнутим уметницима, а Фосе је одавно на списку претендента за највеће књижевно признање. Име му је регуларно фигурирало у списковима за највише награде: *Дејли Телеграф* га је, на пример, још 2007. уврстио у списак сто генијалних људи данашњице, а од 2018, када је почео да објављује свој опус магнум – роман *Сейшо-лоџија*, рејтинг му је растао из дана у дан.

Професор Универзитета у Гетеборгу, Матс Малм, стални секретар Комитета за доделу награде истиче да је Фосе, за разлику од већине писаца којима се јавио са радосном вешћу, био потпуно спреман; одговорио је да већ дуго чека тај позив. Његова дела (драме, романи, дечија књижевност и поезија), њих око четрдесет, преведена су на исто толико језика. Драме му се изводе широм света, а сматра се да је број извођења у овом тренутку већ премашио хиљаду. Добитник је више књижевних домаћих и иностраних награда и признања, међу њима Награде Северног савета и француског Ордена за заслуге. Популаран је у Европи – редитељ Патрис Шеро је у Паризу поставио четири Фосеове драме, а једна од њих, „Сан о јесени” одиграна је у Лувру. О његовој популарности у Русији сведочи податак да је, осим што се налазе на редовном репертоару многих позоришта, одржан и посебан фестивал драма овог писца. Чини се да је симпатија обострана: норвешки нобеловац сматра Чехова највећим драматургом свих времена, а његова најстарија кћи студира у Русији.

Фосе пише на нинорску, или, како сам каже, „алтернативном, непостојећем језику”, односно мањинском језику којим је говорио у детињству. За разлику од бокмала, којим говори готово 80 до 90% становништва Норвешке, нинорск има свежину нечег новог и небанализованог; као поетичнији и гипкији у књижевним круговима сматра се податнијим за уметнички израз. Драме Јуна Фосеа заправо су поетски текстови. Проза му је, такође, необична, на први поглед монотона, хладна и веома далека од традиције европског реализма XIX века на којој су још увек „заглављене” многе националне књижевности. Другим речима, Фосеова проза – и не само у језичком смислу, успиње се на висине на којима живот класичних форми једва да би и могао опстати. Ипак, Фосеови текстови, написани језиком тих хладних егзистенцијалних висова, имали су зачудно топао одјек код публике. Његова драма „Неко само што

није дошао”, која говори о кући на осами и двоје људи које изгриза страх да ће неко помутити њихову идилу, није метафорично него реално ишчекивање катастрофе, која се по правилу и догађа. Драма – наговештена минималистичким потезима и тенденциозно недоречена, кључа изнутра потмулим набојем. Овакав поступак захтева строгу економију и сведеност језика, на чему Фосе и инсистира, наглашавајући да су му „драме најбоље кад су емоције ликовна покривене тешким поклопцем, док под тим поклопцем кипе”. Ако имамо у виду да је Достојевски својевремено доказао свету како и најсуптилнији филозофски роман може бити написан језиком новинских фељтона, онда још лакше разумемо Фосеов поступак. Код њега нема дубоког понирања у психологију, још мање осврта на систем Станиславског, па ипак овај скандинавски минималиста успева да испише дирљиве текстове о такозваним обичним људима, о човековој усамљености и покушајима да се кроз њу пробије на путу према Другом. Фосеови антихероји, а слободно их тако можемо назвати, углавном се не сналазе у реализацији својих планова. Њихова основна стања – духовна (само)занемареност, разбијеност и отуђеност осликана су дискретним потезима, без патетике, сувишних речи и повишеног тона. И управо та ауторова недореченост и мантрично понављање сасвим једноставног драмског текста деценијама очаравала и редитеље и позоришну публику.

Његова „Трилогија”, сачињена од романа *Друго име* (2019), *Ја сам дрући* (2020) и *Ново име* (2021), са поменутих понављањима и успореним ритмом, изискује читаочеву сарадњу, концентрацију и имагинацију. „Све што напишем мора бити засебан универзум, којим владају његови закони. Када описујем такав универзум, морам да будем потпуно у њему. [...] Можда је најважнији његов ритам. Не могу да тачно објасним шта под тиме подразумевам, али то је ток који морам да следим.” – каже Фосе. Сам је, и не без дозе хумора, смислио сада већ познати термин за свој стил писања: „спора проза”, у којој, свесно или не, оваплоћује дух скандинавске писане речи – медитативне, интровертне и, парадоскално, нераскидиво повезане са окружењем.

И када нису у питању драме, Фосеова дела просто вапе за акустичним доживљајем; његове романе треба читати наглас. Тек као озвучен, примљен у свим својим једва ухватљивим нијансама, симфонијској музици налик, текст може дати пуни доживљај, управо онај коме аутор тежи. И заиста, слушајући сопствени глас који прати синтаксу у ритму успореног пулса или хода поворки панатенских свечаности, читалац може да иза прозрених, крајње сведених обриса дела назре контуре широког плана, обзорје са којим писац највише рачуна и због чега се може назвати великим.

Читалац-слушалац остаје затечен чињеницом да ти незнатни, „неухватљиви” потези могу изазвати ефекат интензивнији од оног ствараног уз помоћ тешке приповедачке артиљерије. „Велика музика тешко се чује” – опоменуо нас је један древни далекоисточни истинотражитељ. Фосеов глас је једва чујан, али његова снага лежи у нашој способности да верујемо и да спретно еквилибришемо на мосту између реалности и илузије. Уколико појми метафизичке законитости Фосеовог универзума, читаоцу неће бити тешко да без предаха (тачке) прати једну једину реченицу која се протеже на седам стотина страница, што је случај у његовој „Трилогији”.

Насупрот томе, лични универзум овогодишњег лауреата не може се пратити као равна, уједначена линија. Његова биографија пуна је контраста, падова и уздицања. Рођен је 1959. у Хаугесунду (Хавесунду), приморском месту које живи од риболова и бродоградње, а одрастао је у Страндебармеу, у комуни Квам, на западу Норвешке. Као седмогодишњак доживео је несрећу на леду и сусрет са смрћу што му је, како сам каже, обележило не само детињство него и читав даљи живот и уметнички пут. „Овај мистични аспект повезан је са временом када сам имао седам година и био близу смрти. Био је то несрећни случај. Видео сам себе као да гледам другог, у неком облаку треперавог сјаја, у мирном, блаженом стању, и сасвим сам сигуран да ме је та несрећа, тај тренутак, то искуство блиско смрти формирало као писца. Без њега, сумњам да бих то постао. За мене је то веома битно. Ово искуство отворило ми је очи за духовну димензију живота, али, као марксиста, трудио сам се да то порекнем колико год сам могао”, рекао је у једном недавном интервјуу.

Младог Фосеа пријатељи су описивали као ћутљиву личност, али и као бунтовника-анархисту који се књижевности приближио преко музике. По сопственом признању, потребу за самоизражавањем задовољавао је готово манијакалним свирањем на гитари и виолини и писањем текстова за поп и рок музику. Прве песме и приче почео је да пише око своје шеснаесте године. У то време носио је дугу косу и таквом имиџу остао је веран све до данас. Студирао је компаративну књижевност, социологију и психологију на Бергенском универзитету; са својим пријатељем Јаном Кјерстадом издавао је часопис који је данас прави раритет. Први роман, *Црвено, црно* написао је у својој двадесетој, а објавио у двадесет четвртој години. Дrame, по којима је данас најпознатији, почео је да пише због беспарице у коју је запао, не слутећи да ће управо са њима постићи светску славу, која траје од 1999. до данас. Поред свега осталог, Фосе се озбиљно и успешно бави превођењем; његов преводилачки опус протеже се од Еурипида до Кафке и Хандкеа.

Водио је дугу борбу са алкохолизмом, одлучио да се подвргне лечењу и успео да победи зависност.

На питање како себе доживљава, каже да је и постмодерниста – на њега је утицао филозоф Жак Дерида, али и минималиста и, како је већ речено, писац „споре прозе”. Фосе себе назива хришћанином, мада признаје да му то звучи некако редукционистички. „Не желим да себе назовем било како”, каже. Када је реч о духовном сазревању, признаје да том процесу значајно допринело читање Екхарта. „Почео сам да читам Мајстора Екхарта средином осамдесетих година XX века. Било је то сјајно искуство. По завршетку факултета сам га много читао, уз Мартина Хајдегера. Осећао сам да је сличан Хајдегеру, али на знатно дубљи начин. Екхарт је највише утицао на мене. Он има своју сопствену визију. У тинејџерским годинама био сам нека врста глупог марксисте и атеисте – то је била нормална ствар у то време за младе, амбициозне интелектуалце. Али, у процесу писања, постојало је нешто што нисам могао сасвим да разумем, нека мистерија: одакле долази? Не долази одавде (показује на срце). Не, то је одозго. Почео сам да верујем у Бога као личност, на неки начин. Ја себе називам верником [...], али као и Екхарт, нисам имао догматике. [...] Много година касније одлучио сам да пређем у католичку цркву. Не бих то могао да урадим да није било Мајстора Екхарта и његовог начина да буде и католик и мистик. Више волим православну литургију, признаје, али за западњака је веома тешко да проникне у православни начин размишљања”. Ипак, када је у Ослу, радо одлази на службу у православни храм.

У интервјуима наглашава да не воли поређења са Ибзенем, кога сматра „највише аутодеструктивним у историји”, као и да не зна никог супротнијег од њега самог. Иако је од Ибзенове сенке у Скандинавији тешко побећи, Фосе је, истини за вољу, пре наследник Џојса, Бекета, можда чак и Пруста са његовим успореним протицањем времена. Уосталом, Фосеова деструкција, тачније – деконструкција, нешто је сасвим друго: Ту нема разарања, то је пре одбацивање сувишног и строго ограничавање, као у фуги, то је брушење до багет-шлифа, свођење на префињену графику, на танке линије у цртежу; то је очај због човекове смртности и немогућности да се та чињеница сведе на једноставну истину, будући да је генератор свих осталих фрустрација.

За себе каже да је писац фикције, али не и аутофикције, за коју верује да у њој има нечег веома неетичног: „Ако пишем о мајци, многи ће помислити да пишем о својој мајци, али ја то никада нисам радио и никада нећу. Не могу да користим живот другог људског бића у својој фикцији”.

О Фосеу се зна да не воли појављивање у јавности, те да је сваки излазак пред публику за њега стресно искуство. Као и у младим данима, зазире од гомиле, а као уметник и од савршене, „сувише идеалне” лепоте. Прибојава се „савршене” поезије, интелигентно сročене, али без душе. Симетрична и превише савршена лица у рекламама сматра одбојним, чак ружним, тврдећи да се лепота налази у ономе што није сасвим савршено – како у природи тако и у књижевности и уметности уопште.

Можда је у праву. Јер да је све завршено и савршено, каквог би посла уметник као што је он – али и било који читалац-сатворац уметничког дела, уопште имао на овом свету?